

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Rastislav K o r e n ý

Čechy v době merovejské
(6. století)

Bohemia in the Merovingian age

T E Z E

Disertační práce

vedoucí práce – Doc. PhDr. Lubomír Košnar, CSc.

2013

Cíle práce

1. Revize nálezového fondu. Poslední rozsáhlou fyzickou revizi uskutečnil B. Svoboda (s pomocí spolupracovníků v muzeích) v průběhu 40.-50. let 20. století, kdy připravoval materiál pro svoji práci „Čechy v doby stěhování národů“ tiskem vyšlé až v r. 1965. Během uplynulých patnácti let jsem při procházení muzejních sbírek, archivních fondů a dalších informačních zdrojů postupně registroval značné disproporce mezi informacemi v katalogové části zmíněné práce a realitou. Revize sbírek se nakonec i přes mnohé obtíže ukázala jako velmi přínosnou. Byla získána pokud možno reálná data a tím i solidní východisko k analýze.
2. Hlavní cíl práce však spatřuji v postižení sociálních projevů komunit, sídlících na území Čech od poslední třetiny 5. a v průběhu 6. století. Základem k této práci se proto stala pohřebiště; úzká pramenná báze však umožnila jen silně omezené možnosti jejich studia. V obecném měřítku byly sledovány nejen projevy sociální stratifikace, ale též určité fenomény (mohylové pohřbívání, umělé deformování lebek, žárový ritus). Výsledky zkoumání některých jevů totiž doznaly od posledního zpracování v r. 2005 značných změn (Korený 2005).

Současně s vyhodnocením obecných trendů byla hledána vhodná lokalita, kde by bylo možné tuto problematiku sledovat v rámci jedné komunity. Většina pohřebišť je však příliš malých, byť projevy sociální stratifikace jsou na některých velmi výrazné (Mochov). Pohřebiště v Praze-Dejvicích postrádá celkový plán; během revize materiálu a částí archiválií bylo toto pohřebiště z této práce, až na několik výjimek, nakonec vypuštěno.¹ Volba proto padla na Záluží, kde byl pro tyto účely vytvořen rekonstrukční plán (původní je ztracen). Pohřebiště totiž obsahuje jedinečný soubor nálezů, který byl, právě kvůli absenci celkového plánu, dosud využit jen zcela minimálně, resp. jen v rovině chronologické. Rekonstrukční plán však umožnil sledování a vyhodnocení sociálních projevů zdejší komunity. Je ovšem nutné mít stále na paměti, že získaná data jsou jen přibližná – přesnou polohu většiny hrobů neznáme, jen přibližnou v rámci jedné až dvou „řad“. Současně je tato práce určitým pokusem,

¹ Pohřebiště z Mailbekovy cihelny připravuje od r. 2008 kolektiv autorů k novému zhodnocení, včetně přírodovědných analýz (antropologické, archeobotanické, prvkové analýzy atd.). Materiál z výzkumu J. A. Jíry, uložený vesměs v Městském muzeu v Praze, byl už kresebně zdokumentován, totéž teprve probíhá s nálezů z výzkumu a sběrů J. L. Piče v Národním muzeu. Hotová je už část archeobotanická – analýzy zbytků dřevin, dochovaných v tulejkách hrotů kopí a šípů (R. Kočárová); prvkové analýzy spínadel a vybraných předmětů z barevných kovů (J. Frána a M. Fikrle). Publikované jsou některé analýzy textilu (Urbanová 2008; Urbanová – Kostka – Korený 2010; zde je zveřejněn hrob XIV jako určitá ukázka práce celého realizačního týmu). Zatím nezpracován je materiál antropologický a zoologický. Zvláštní kapitolou jsou archiválie (plány, skicy a písemná dokumentace), které nebyly dosud z valné části nikdy zveřejněny (doneslé byly považovány za ztracené).

vyzkoušením určitých postupů dříve, než bude takto zpracován a vyhodnocen materiál z nově odkrytého pohřebiště v Hostivici (momentálně je ve stadiu laboratorního zpracování).

Výsledky

Kontexty

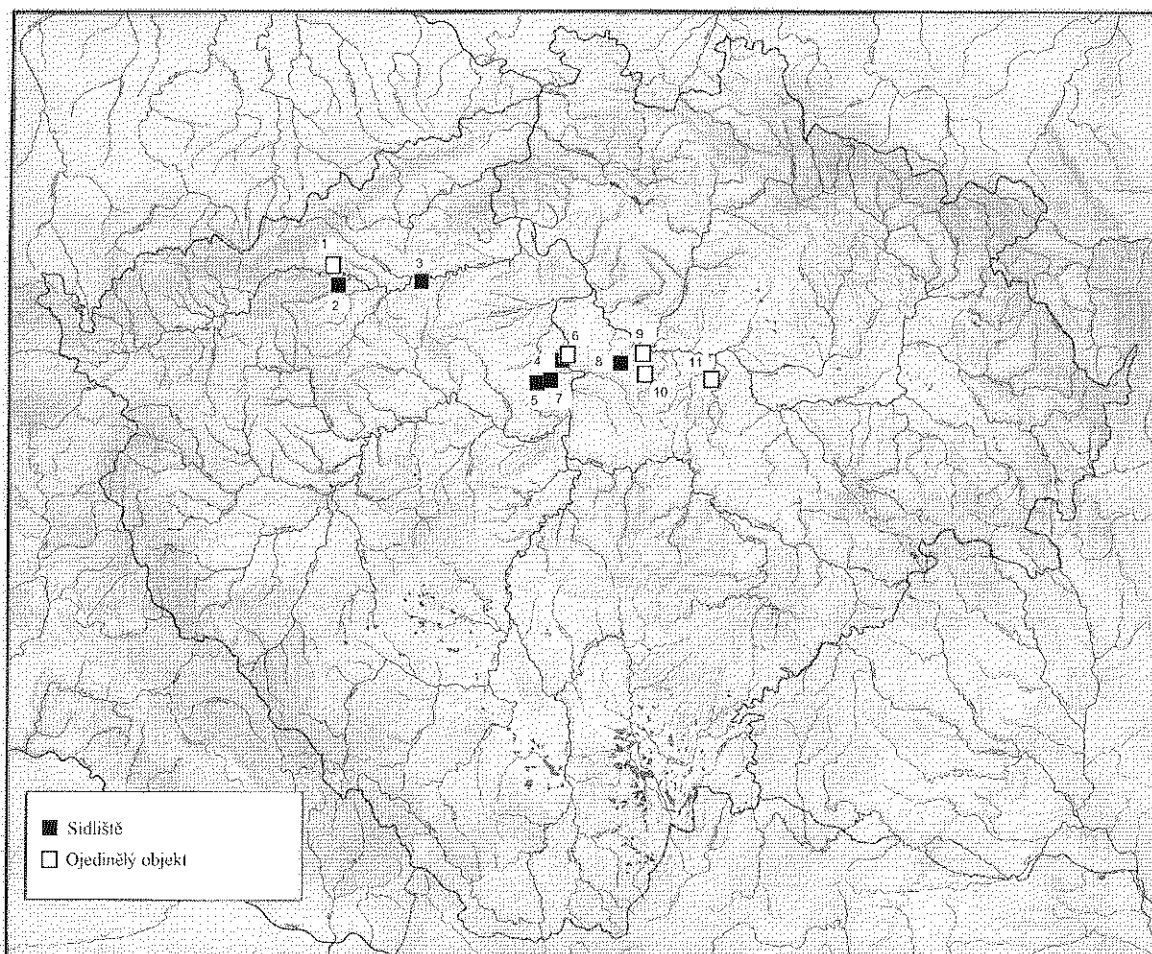
1. B. Svoboda shromáždil materiál asi ze 73 lokalit, z toho bylo 59 pohřebišť/jednotlivých hrobů, 3 sídliště a 16 ojedinělých nálezů/nálezů bez kontextu. Podle současných poznatků je ovšem z tohoto počtu nutno vyřadit 16 lokalit, neboť ve skutečnosti náleží době laténské, římské, či do období vinařického stupně anebo je nelze verifikovat. Naopak z lokalit původně datovaných do jeho periody I (pozdní d. římská) a II (vinařický stupeň) náleží 8 do merovejského období.
2. V současnosti disponujeme nálezy ze 135 lokalit z merovejského období. Z toho je 84 pohřebišť/jednotlivých hrobů, 11 sídlišť/jednotlivých objektů, 10 ojedinělých nálezů a 33 předmětů nebo souborů bez kontextu. Materiál z dalších asi 40 lokalit se nepodařilo prověřit.
3. Z uvedeného počtu pohřebišť je známých asi 580 hrobů, i se zničenými číslo dosahuje 800 hrobů. Téměř 40 lokalit je zastoupeno jedním hrobem, dalších téměř dvacet dvěma-třemi hroby. Pouze 12 lokalit má podle současných údajů více než deset hrobů (původně jich bylo více).

Sídliště

Lokalita	Zkoumáno	Počet objektů
Březno	1961-73	44
Horoušany	1998	1
Hostivice	2001-02	15
Chýnov	1995	1
Jenštejn	1993-94	8
Kozly?	1966	-
Lotouš?	1922	1?
Lužice	1983	1
Praha-Ruzyně	2003-08	2
Soběsuky	1991	9
Tatce	1968	?
Velké Přílepy	1996	2
Záblatíčko?	1956	-
Záluží	1943	1

Obr. 1. Sídliště, přehled známých lokalit

Celkový přehled sídlišť představila ve své monografii I. Pleinerová (2007), která uvedla 16, resp. 18 sídlišť, datovaných do merovejského období. Ačkoli od zveřejnění uplynula krátká doba, některé základní údaje už neplatí a je nutné je korigovat.² Po revizi tedy evidují 11 jistých (anebo téměř jistých) sídlišť a tři sporné lokality (Obr. 1, 2).

Obr. 2. Sídliště (zobrazeny pouze jisté lokality). 1-Lužice, 2-Březno, 3-Soběsuky, 4-Velké Přílepy 5-Hostivice, 6-Chýnov, 7-Praha-Ruzyně, 8-Jenštejn, 9-Záluží, 10-Horoušany, 11-Tatce

² Po přezkoumání dostupného materiálu je nutno vyřadit Úholičky, neboť nalezená keramika patří mladší době římské až počátku doby stěhování národů. Problematická je též lokalita v Sífemi, neboť jsou zde chronologicky starší nálezy; jediným mladším předmětem je hřeben. Celá věc navíc působí jako (částečný?) podvrh (srov. Jiřík 2007). Sídliště v Zaříčanech podle dochované keramiky (uložena v Národním muzeu) končí v období vinařického stupně. Sídlištní objekt z Prahy-Dejvic, Nové Julisky nelze datovat, neboť z jeho obsahu se dochovalo pouze jedno oválné tkalcovské závaží, ostatní materiál se v Městském muzeu v Praze nepodařilo dohledat (pokud ještě vůbec existuje; I. Pleinerovou uváděná „A“ čísla se skutečně vztahují k tomuto objektu, nikoliv k nálezům z cihelny Vídeňské bankovní jednoty v Praze-Vešslavíně, jak se mylně domnívá: Pleinerová 2007, 151). Keramika z objektu v Břešťanech je z mladší doby římské. V Kozlech nebyl, kromě několika zlomků keramiky, zjištěn sídlištní objekt. V Karlovicích se rovněž jedná o jednotlivé předměty, objekt opět nebyl dokumentován; po novém zhodnocení náleží do vinařického stupně (Jiřík 2009). V Plaňanech byl zjištěn materiál, který objekt datuje do vinařického stupně (Kuchařík – Bureš – Pleinerová – Jiřík 2008, 228). Sídlištní objekty v Tatech jsou též poněkud problematickou lokalitou, neboť merovejské nálezy nebyly odsud dodnes publikovány.

Pohřebiště

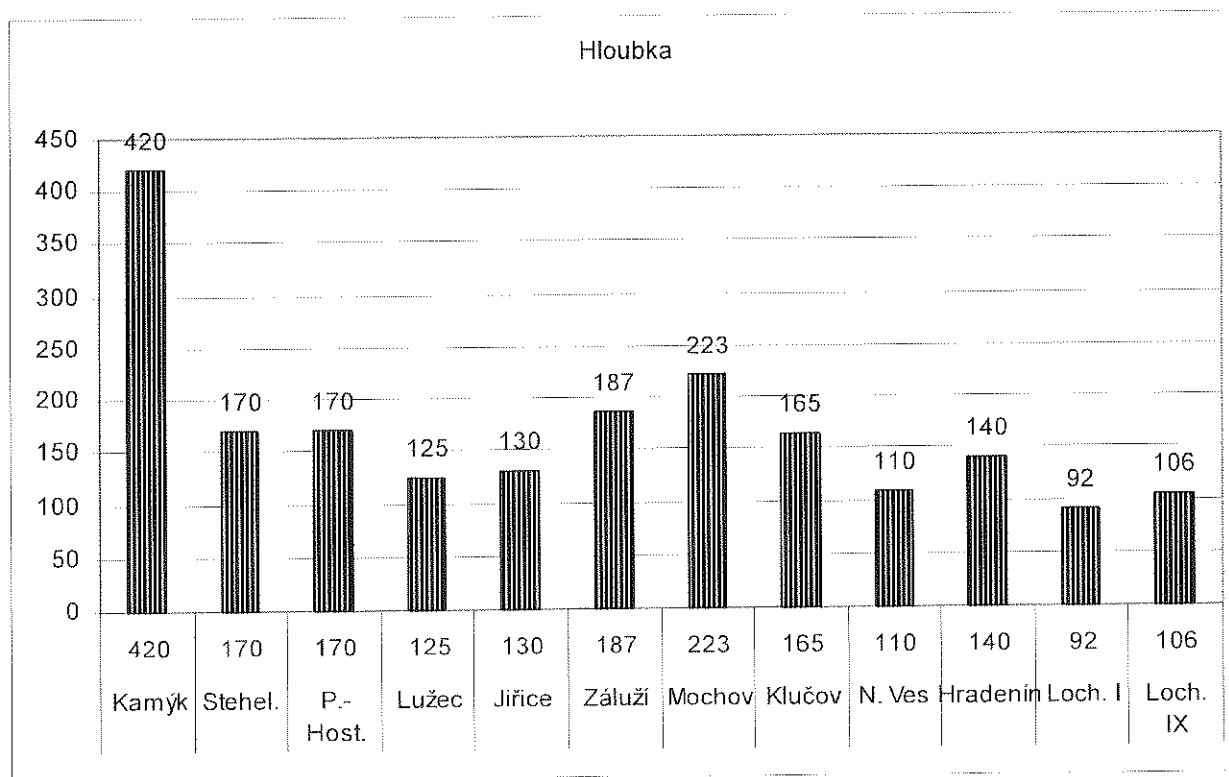
Velikost a uspořádání pohřebišť

V posledním přehledu byla pohřebiště rozdělena do tří kategorií (Korený 2005). Po přezkoumání dostupné dokumentace a studia historie lokalit bylo od tohoto umělého rozdělení upuštěno.

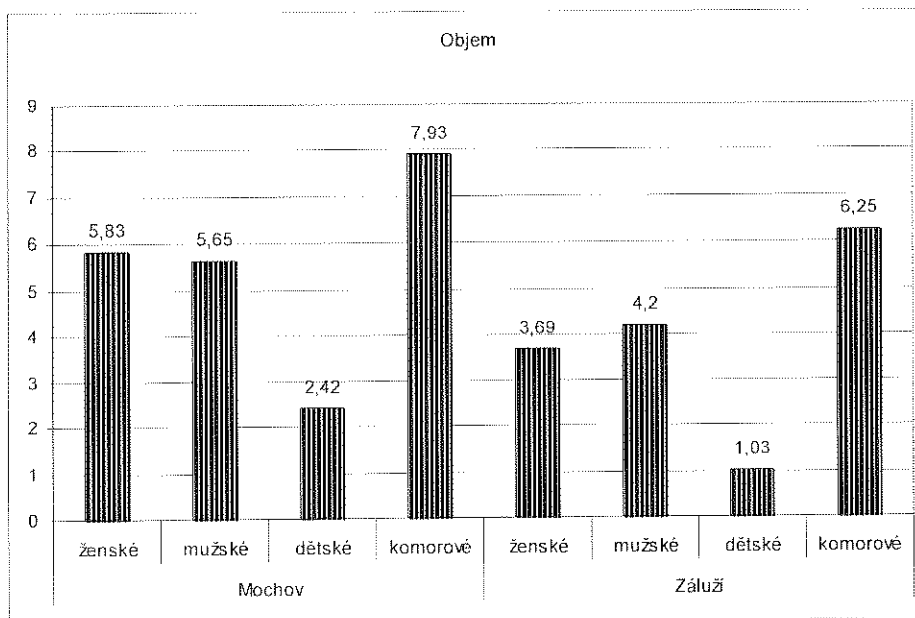
Uspořádání pohřebišť známe vlastně jen ze Záluží a nově z Hostivice; částečně z Mochova, Lochenic I. a IX. V prvních dvou případech byla pohřebiště charakteristická více-méně uzavřenými řadami hrobů (Hostivice: osm řad).

Velikost hrobové jámy

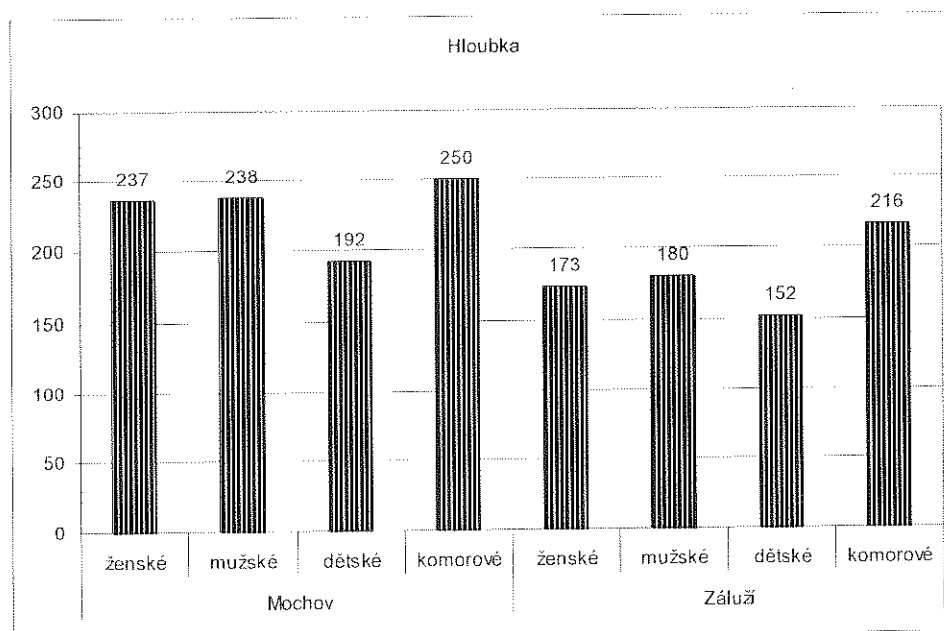
U vybraných lokalit byly sledovány hloubka, objem a vnitřní konstrukce hrobových jam. Jsou obecně považovány za významné indikátory stratifikace zkoumané společnosti.

Obr. 3. Přehled průměrných hloubek hrobových jam. První tři hodnoty jsou z jednotlivých hrobů (Kamýk, Stehelčevy 2, Praha-Hostivař).

Obr. 4. Přehled objemů ženských, mužských dětských a komorových hrobů mezi Mochovem a Záluží. Analyzované počty: Mochov. Ženy-7 hrobů, muži-5 hrobů, děti-5 hrobů, komorové hroby-2. Záluží. Ženy-13 hrobů, muži-12 hrobů, děti-2 hroby, komorové hroby-8.

Obr. 5. Průměrné hodnoty hloubky hrobů z Mochova a Záluží. Analyzované počty: Mochov (jako u obr. 4). Záluží. Ženy-19 hrobů, muži-17 hrobů, děti-2 hroby, komorové hroby-8.

Z hlediska pohřebního ritu byly sledovány doklady mohylového a žárového ritu, které od posledního zpracování doznalo výrazných změn (Korený 2005; srov. Korený 2008-mohylový ritus).

Z hrobové výbavy byly k rozboru vybrány tyto skupiny: v mužských hrobech výzbroj (meč, sax, kopí, sekera, luk a šípy) a výstroj (štíty, ostruhy, koňský postroj), brousek/prubířský kámen. V ženských hrobech to byly umělé deformace lebek, spony (kombinační skupiny), podvazky, jehlice, bula, závěsky, ulity, perly, kování opasku, závěsné kruhy, kování pochvy a rukojeti nože, tkalcovské mečíky, skládací dřevěné stoličky, nůžky. Dále byly sledovány předměty bez vazby na pohlaví: hřebeny, nádoby (keramické, kovové, skleněné a dřevěné), smůla, vajíčka a maso (=zvířecí kosti).

V mužských hrobech má zjevnou vazbu na elitu spíše kombinace zbraní, než jejich jednotliví zástupci (tj. i v případě meče). Dokladem toho je hrob 45/XLI v Záluží (meč, kopí, štít), kde pohřbený muž byl uložen do prostorné hrobky, srovnatelné s parametry zdejších komorových hrobů. V případě mečů a kopí s dlouhou tulejí je zajímavé, že východně od Záluží se téměř (anebo vůbec) nevyskytují. U štítů je tomu naopak: hranice jejich výskytu končí v hrobech na západním okraji pražské kotliny, v severozápadních Čechách jsou pouze ve třech hrobech.

V ženských hrobech není vazba mezi umělou deformací lebky a příslušností k elitě nijak patrná (část pohřbů však nelze pro fragmentárnost či absenci informací analyzovat). Analýza spon přinesla pozorovatelné vazby na elitu v případě kombinační skupiny typu 1.2 (třídění podle Strauß 1992) a skupin 3 až 5 s více sponami (např. hrob 2 ze Světce s třemi, hrob z Prahy-Hostivaře s pěti sponami). Další předměty, např. tkalcovské mečíky, se objevují v mimořádně vybavených ženských hrobech; podobně i skládací dřevěné stoličky (Praha-Dejvice, hrob XIV, Klučov, hrob 22; Urbanová – Kostka – Korený 2010).

Ze skupiny nádob byla věnována pozornost dřevěným exemplářům s kovovými aplikacemi (Korený – Kočárová – Frána 2008). Byla u nich konstatována, podobně jako u nádob skleněných či kovových, úzká vazba na pohřby elity. Totéž lze uvést i v případě masitých milodarů.

V další části byl proveden pokus o analýzu pohřebiště v Záluží, s přestávkami zkoumaném/sledovaném v letech 1927-1936. Kvůli chybějícímu celkovému plánu bylo pohřebiště informačně „vytěženo“ jen po stránce chronologické, chorologický rozbor chybí. Proto jsem se, s využitím archiválií (notesy J. Schránila, různá hlášení v archivu NZ Archeologického ústavu v Praze), novinových článků a dokumentace, pokusil o rekonstrukční plán pohřebiště. Až na poslední čtyři hroby, zkoumané J. Neustupným v r. 1936, známe polohu jednotlivých hrobů jen v rámci řady; jistou výjimku tvoří hrob 18/XIII.

Záluží

Schematický "plán" pohřebiště
(1927-1936)

Zničené hroby? Před r. 1927

M

59/1927

Zničené hroby v letech
1927-29

Hroby 1-6

5/I-8/IV
+8a/IVa

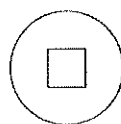
Ž	Ž+M	Ž	M
		D	

9/V-13/VIa

Ž	Ž?	Ž+M	M	-
---	----	-----	---	---

14/IX-17/XII

--	Ž	Ž?	Ž
----	---	----	---

M

18/XIII

19/IV-22/XVII

Ž	M	Ž?	Ž
---	---	----	---

23/XVIII-26/XXI

M	M	Ž	Ž
---	---	---	---

27/XXII-30/XXV

Ž ☐	D ☐	M ☐	Ž+M
27	28	29	

31/XXVI-33/XXVIII

M ☐	M	Ž
31		

34/XXX-37/XXXIII

Ž	M?	M+Ž	M?
---	----	-----	----

38/XXXIV-41/XXXVII

D	Ž ☐	-	-
	39		

42/XXXVIII-45/XLI

D	M	Ž	M
---	---	---	---

46/XLII-48/XLIV

Ž ☐	D+?	M
46		

49/XLV-52/XLVIII

Ž	Ž	-	M
---	---	---	---

53/XLIX-56/LII

-	Ž	D	M
---	---	---	---

Zničené hroby v l. 1932-36

-	D	M	Ž?
---	---	---	----

58/LIV 60/LVI 57/LIII 59/LV

Komorové hroby

Komorové hroby kryté
předpokládanou mohylou

Obr. 6. Záluží. Rozložení pohřbů podle pohlaví

Výsledky

Analýzou, provedenou na základě rekonstrukčního plánu a s vědomím jen přibližnosti získaných poznatků, jsem dospěl k následujícím závěrům:

1. Z plochy pohřebiště evidujeme 64 hrobů, i se zničenými (asi 30-35) jich bylo asi 95-100, spíše asi více. V 64 hrobech evidujeme 70 pohřbů, z toho šest dvojhrobů.
2. Hroby dosahují z hlediska základních parametrů (hloubka, objem) druhých nejvyšších hodnot v rámci Čech (na prvním místě je Mochov). Průměrná hloubka činí 187 cm, patnáct hrobů dosahuje hranice 200 cm anebo ji překračuje (nejhlubší byl ženský komorový 27/XXII: 295 cm).
3. Komunita byla sociálně diferencovaná. Dokládají to pohřby na jedné straně uložené do prostých hrobových jam bez anebo s chudou výbavou, na straně druhé komorové hroby vesměs s bohatou či výjimečnou výbavou; k nim se pojí několik bohatě vybavených hrobů, jejichž hrobové jámy mají alespoň v jednom případě parametry podobné s komorovými hroby (45/XLI). Bohatě či středně vybavené pohřby se koncentrovaly spíše do prostoru s komorovými hroby.
2. Muži byli zpravidla vybaveni jednou-dvěma nádobami, alespoň jednou zbraní, výjimečně dvěma, kompletní výzbroj a výstroj měl jeden muž (meč, kopí, štít: 45/XLI).
4. Ženy byly zpravidla vybaveny jednou-dvěma nádobami, výjimečně třemi až čtyřmi, skleněnými perlami. Poměrně běžné byly spony (zpravidla jedna, výjimečně pár). Výjimečná výbava se koncentrovala v komorových hrobech a do hrobů v jejich okolí.
5. Pohřby výše situovaných byly umístěny buď na volné ploše (18/XIII) anebo tvořily více méně uzavřenou skupinu. V ní bylo možno vysledovat určité vazby, z nichž nejsilnější byla zřejmě mezi pohřbem ženy v komorovém hrobě 39/XXXV a mužským hrobem s kompletní výzbrojí a výstrojí 45/XLI. Vazby byly konstatovány v těchto případech: plocha, hloubka hrobů (částečně i objem), dřevěné misky (picí servisy), výjimečná výbava (podvazky – kompletní výzbroj) a pravděpodobně blízká (sousední hroby?) poloha na pohřebišti.
6. Zajímavé vazby vyplynuly z pozorování distribuce milodarů (smůla, vejce, zvířecí kosti). Koncentrovaly se převážně v komorových hrobech (5x) a v hrobech v jejich bezprostředním okolí. Další vazba byla zpozorována v případě ukládání vajec do nádob (případně vedle ní) mezi hroby 36/XXXII, 37/XXXIII, 38/XXXIV, 45/XLI; zvyk, který se jinde na pohřebišti neopakuje. S ohledem na možnou blízkost těchto hrobů lze snad uvažovat o jisté rodinné tradici (?) a tedy o příbuznosti jedinců zde pohřbených.

7. Z hlediska chronologického se zdá, že většina zemřelých byla pohřbena v starší etapě pohřebiště (rámcově skupina IIb podle B. Schmidta; Schmidt 1961; 1970; 1976), mladších pohřbů je méně (skupina IIIa) s tím, že pohřbívání skončilo pravděpodobně kolem poloviny 6. století.

Literatura

Jiřík, J. 2007: Vybrané sídlištní situace mladší doby římské až časně fáze doby stěhování národů v severozápadních Čechách. In: E. Droberjar – O. Chvojka (edd.), *Archeologie barbarů 2006*, 535-564.

Jiřík, J. 2009: Ein Beitrag zur Erforschung der Besiedlung Ost- und Nordostböhmens während der späten Kaiserzeit und frühe Völkerwanderungszeit. In: A. Kokowski, B. Niezabitowska-Wiśniewska, S. Sadowski (eds.), *The turbulent epoch – new materials from the Roman Period and the Migration Period*. Lublin, 157-177.

Korený, R. 2005: Čechy v 6. století. K problému konce germánského osídlení Čech. *ASČ 9/2*, 459-522.

Korený, R. 2008: Merowingerzeitliche Hügelbestattungen in Böhmen. *Fines Transire 17*, 117-126.

Korený, R. – Kočárová, R. – Frána, J. 2008: Dřevěné nádoby z mladšího stupně doby stěhování národů v Čechách. *ASČ 12*, 601-618, Tab. 9-10.

Kuchařík, M. – Bureš, M. – Pleincrová, I. – Jiřík, J. 2008: Nové poznatky k osídlení západního okraje Prahy v 5. století. In: E. Droberjar – B. Komoróczy – D. Vachútová (edd.), *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*. Brno, 201-232.

Pleinerová, I. 2007: *Březno und germanische Siedlungen der jüngeren Völkerwanderungszeit in Böhmen*. Praha.

Schmidt, B. 1961: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa. *Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 18*. Halle.

Schmidt, B. 1970: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa. *Katalog (Südteil). Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 25*. Berlin.

Schmidt, B. 1976: Die späte Völkerwanderungszeit in Mitteleuropa. *Katalog (Nord- und Ostteil). Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte in Halle 29*. Berlin.

Schmidt, B. – Bemann, J. 2008: Körperbestattungen der jüngeren Römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit Mitteleuropas. *Veröffentlichungen des Landesamtes für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt – Landesmuseum für Vorgeschichte 61*. Katalog. Halle.

Svoboda, B. 1965: Čechy v době stěhování národů. *Monumenta Archaeologica XIII*. Praha.

Urbanová, K. 2008: Soubor textilních pozůstatků z doby stěhování národů ze sbírek oddělení prehistorie a protohistorie Národního muzea v Praze. In: E. Droberjar – B. Komoróczy – D. Vachútová (edd.), *Barbarská sídliště. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů*. Brno, 531 - 542.

Urbanová, K. – Kostka, M. – Korený, R. 2010: Neznámý známý hrob XIV z Prahy-Dejvic – Podbaby. *Archaeologica Pragensia 20*, 361-392.